

Obsah

	Prírodný živel človek	7
1	Loď na púšti. O minulosti a budúcnosti násilia	12
2	Klimatické konflikty	19
	Západ I	19
	Tí druhí	23
	Západ II	25
	Pokusy nájsť riešenie	32
	Zabíjanie dáva zmysel	36
3	Globálne otepľovanie a spoločenské katastrofy	39
	Poddimenzovanie	43
	Kto je „my“?	44
	Staré ekologické problémy	46
4	Krátky prehľad o klimatickej zmene	49
	Plus dva stupne	54
5	Zabíjanie včera	55
	Zánik sveta	55
	Obrana	57
	Počítanie tiel	60
	Zmenené skutočnosti	64
6	Zabíjanie dnes. Ekocídy	69
	Mám v zuboch mäso z tvojej matky	69
	Genocída vo Rwande	75
	Stiesnený život	76
	Čo videli páchatelia?	79
	Dárfúr – prvá klimatická vojna	81
	Ekológia vojny	86
	Zlyhávajúce spoločnosti	87
	Kolabujúce štáty	93
	Násilie a klimatické zmeny	95

	Nespravodlivosť a asynchrónnosť	101
	Násilie a teória	105
7	Zabíjanie zajtra. Permanentné vojny, etnické čistky, terorizmus a posúvanie hraníc	109
	Vojny	110
	Permanentné vojny	114
	Trhy s násilím	120
	Prispôsobovanie	126
	Etnické čistky	127
	Ekologické konflikty	132
	Terorizmus	138
	Teror ako transformácia spoločenského priestoru	150
	Zablokovaný zmysel	152
	Aeneas, Hera, Amazon a Frontex: nepriame pohraničné vojny	154
	Tábory	157
	Ešte raz Frontex	160
	Ilegálni votrelci	163
	Utečenecká a azylová politika	170
	Hranice mimo vlastného územia	171
	Procesy prudkých spoločenských zmien	173
	Klimatická zmena, veľká ako prežitie	174
8	Zmenení ľudia v zmenenej skutočnosti	182
	Posúvajúce sa hranice	183
	Referenčný rámec a štruktúra nevedomosti	188
	Vedomosť a nevedomosť o holokauste	189
	Posúvajúce sa hranice niekde inde	198
9	Renesancia starých konfliktov: viera, triedy, zdroje a erózia demokracie	205
	Presúvanie násilia	208
10	Viac násilia	210
11	Čo sa dá robiť a čo nie I	213
	Pokračovať ako doteraz	213
	Budúca minulosť	218
	Dobrá spoločnosť	222
	Represívna tolerancia	226
	Dokázať rozpovedať príbeh o sebe	227
12	Čo sa dá robiť a čo nie II	231
	Podakovanie	236
	Edičná poznámka	238

Ú V O D

Prírodný živel človek

Existujú klimatické vojny? Prinajmenšom sa už vyše desať rokov diskutuje o tom, či následky klimatickej zmeny súvisia s novými vojnami – otázka, na ktorú vzhľadom na čoraz extrémnejšie prejavy počasia súrne potrebujeme odpoveď. Násilné konflikty sú pravdepodobnejšie pri zmenách podmienok na prežitie než v stabilných pomeroch.

Iste, jednoznačnú súvislosť príčiny a následku podľa schémy „klimatická zmena sa rovná násilným konfliktom“ sa dosiaľ nepodarilo dokázať. No to ani neprekvapuje, keďže procesy ľudského spolužitia sa nikdy neodohrávajú podľa jednoduchej kauzality. Ľudia ako spoločenské bytosti fungujú v mnohorakých vzťahoch hierarchií, moci, histórie, tradícií a štátu a až príslušná konštelácia týchto vzťahov rozhoduje o tom, či zmeny v priestoroch prežívania spustia násilie alebo dokonca vojnu.

Alebo prerozdeľovanie zdrojov. Alebo útek. Alebo vyhánanie. A keď veľa ľudí príde niekam, kde už sú starousadlíci, aj násilie. Uvedme jednoduchý príklad. Dá sa fakt, že niektoré manželstvá vydržia 50 rokov, kým iné končia už po desaťročnom spolužití, nejako kauzálne vypočítať? Práveže nie.

Práve z tohto jednoduchého dôvodu väčšina štúdií nenachádza medzi klimatickou zmenou a vojnou jednoznačné súvislosti, to však v nijakom prípade neznamená, že neexistujú nanajvýš relevantné nepriame súvislosti. Len sa nedajú vedecky jednoznačne dešifrovať.

Nepriame súvislosti vyzerajú napríklad takto: na spoločnosti so stabilným zriadením extrémne meteorologické javy – napríklad záplavy na Odre v roku 1997 – nepôsobia v tom zmysle, že ľudia, ktorí

prišli o domy a majetok, by sa do seba navzájom pustili. Medzičasom tam totiž dorazila technická pomoc, armáda a ustarostený ministerský predseda, postihnutí mali poistenie a pomoc od štátu z politických dôvodov dostali „nebyrokraticky a rýchlo“.

No v spoločnostiach so slabým alebo nijakým zriadením, v takzvaných nestabilných štátoch, to takto neprebíha. Keď sa v dôsledku sucha scvrkáva pôda, o ktorú súperia napríklad drobní roľníci a nomádi, násilné konflikty na seba nenechajú dlho čakať, ba nezriedka eskalujú a stávajú sa trvalými, lebo sa nájdu milície a podnikatelia s násilím, pre ktorých sú násilné konflikty vynikajúcou obchodnou príležitosťou.

Tak to bolo v oblasti Dárfúr v Sudáne, kde program životného prostredia OSN už v roku 2007 identifikoval prvú klimatickú vojnu. Také jednoznačné to je len zriedka. Ale aj príčinou vojny v Sýrii bolo podľa mnohých obdobie sucha, ktoré jej predchádzalo. To spôsobilo, že veľa ľudí sa z vidieka muselo presunúť do miest. Asadov režim namiesto lokálnej pomoci reagoval krátením podpory, čo výrazne zvýšilo odhodlanie búriť sa – nachádzame sa v čase rebélie Arabskej jari. Aj v tomto prípade teda platí: síce nepriamy, ale dôsledok.

Platí to pre celú Arabskú jar. Predchádzal jej drastický rast cien potravín, ktorý zasa súvisel so životným prostredím. Ani tu nemáme dočinenia s priamou líniou, lebo s obilím sa obchoduje na burze a sucho na jednom konci sveta môže vyvolať nárast cien na druhom. No isté veci sa nemenia: keď niekto žije na hranici existenčného minima, môžu mať naňho aj jemné výkyvy cien rýchlo smrtiaci účinok a ľudia pre nespravodlivosť nechcú umierať, preto proti nespravodlivým režimom radšej povstanú a bojujú.

Posledný príklad predstavuje hurikán Katrina, ktorý v roku 2005 zničil New Orleans, zabil skoro dve tisíc ľudí, milión ľudí po ňom stratilo strechu nad hlavou a natrvalo sa zmenila sociálna štruktúra mesta, pretože najviac postihnutými boli chudobnejšie štvrte obývané hlavne Afroameričanmi. Ľudia museli zničené štvrte opustiť a často sa už nevrátili.

Postihnuté územie dodnes pôsobí pusto. V priebehu katastrofy prepuklo spontánne násilie, rabovanie a zasahovala armáda. Súvislosť medzi meteorologickým javom a násilím je zrejmá, hoci zostáva nejasné, či Katrina mala niečo spoločné s klimatickou zmenou.

Násilie je v každom prípade jednou z možností spoločenského konania. Praktikuje sa najmä tam, kde zlyhávajú jeho civilizačné regulácie – predovšetkým monopol štátu naň –, prípadne kde vôbec nefungujú, ako v nestabilných štátoch. Nárast násilia v dôsledku množiacich sa zmien životného prostredia následkom klimatickej zmeny je preto viac než zrejмый.

V tomto zmysle treba dať za pravdu Vedeckej rade pre globálne zmeny v životnom prostredí, ktorá označila klimatickú politiku za bezpečnostnú. Šírka tohto pohľadu sa prejavuje aj vzhľadom na to, že rastúce počty utečencov vyvolávajú stres i v bohatých spoločnostiach, relatívne málo postihnutých klimatickou zmenou, a tento stres tam zasa výrazne mení vnútropolitickú klímu.

V knihe *Klimatické vojny* z roku 2008 som predpovedal presne takéto dôsledky, ale to sa vo všeobecnosti pokladalo za alarmizmus. Bolo by to pekné, no dnes máme opäť viac extrémnych meteorologických javov a viac utečencov – iba v roku 2017 muselo svoju domovinu opustiť 900-tisíc Afričanov – a v bohatých krajinách viac a radikálnejších tendencií uzatvárať sa.

Viac než tri desaťročia od pádu Berlínskeho múru zažívajú renesanciu múry a opevnené hranice, rovnako aj politika strachu a túžba po autokratických, a teda vždy násilných riešeniach problémov. Európa je čoraz väčšmi konfrontovaná s utečencami a riešenie nachádza v uzatváraní sa, zatiaľ čo príčiny útekov sa v celosvetovom meradle množia. Patria sem krádež a strata pôdy, násilné vyhánanie a práve následky klimatickej zmeny.

Klimatická zmena podnecuje konflikty, zapríčiňuje chudobu, vyvoláva extrémne meteorologické javy a z nich vyplývajúce migračné pohyby a konflikty – dnes viac než pred desiatimi rokmi. Svoj domov muselo opustiť 65 miliónov ľudí, každú minútu k nim štatisticky pribúda ďalších 24. Novinkou je, že chudobné spoločnosti prijímajú relatívne viac utečencov ako bohaté: kým tie pred desiatimi rokmi prijali ešte štvrtinu všetkých svetových utečencov, dnes už len 14 percent z nich – napriek tomu, že k príčinám útekov prispeli podstatne viac ako chudobné spoločnosti.

Svet je teda na začiatku 21. storočia vystavený stresu zo životného prostredia a klímy viac než kedykoľvek predtým, no cesty k jeho civilizovanému odbúraniu sa nehládajú. Jediné, čo sa hľadá, je spôsob,

ako udržať a zabezpečiť majetky a z tohto dôvodu prevláda recept uzatvárania sa.

Bohaté spoločnosti preto nepôsobia dôveryhodnejšie a čoraz väčšími sa znehodnocuje aj civilizačný model demokratického právneho štátu. V globálnom meradle sa tento typ po dlhom období vzostupu momentálne nachádza na ústupe. Ťažko si môžeme predstaviť, ako by sa západný, demokratický model spoločnosti mohol modernizovať natoľko, aby si zachoval svoje štandardy slobody, bezpečnosti a demokracie, no zároveň by rozvinul menej ničivý a z globálneho pohľadu menej nespravodlivý vzťah k prírode.

Smerovanie k hlbšiemu uzatváraniu sa a väčšej miere násilia nie je nevyhnutné; čoraz viditeľnejšie následky klimatickej zmeny a z nej vyplývajúce sociálne dôsledky môžu spustiť modernizačný posun, ktorý beztak mešká – prinajmenšom 50 rokov, keď ho žiadali *Limity rastu* – a ku ktorému nedošlo pre vypočítavosť v podobe krátkozrakého úžitku a politickej hlúposti.

Existuje však možnosť, ktorá by mohla účinkovať relatívne rýchlo: vedci zistili, že lesy odoberajú z atmosféry oxid uhličitý v klimaticky relevantných množstvách, a preto už viac než dve desaťročia žiadajú nielen okamžite zastaviť výrub a vypaľovanie dažďových pralesov, ale aj rozsiahly program obnovy 200 miliónov hektárov lesa v tropickom a subtropickom pásme. Obe opatrenia by mohli zredukovať celosvetové emisie skleníkových plynov asi o desať miliárd ton. Je to viac než polovica zo 16 miliárd ton, ktoré (po absorbovaní oceánmi a preliačnicami) zostávajú v atmosfére a spôsobujú globálne otepľovanie.

Tento program je k dispozícii od roku 2011, keď bola iniciovaná Bonnská výzva. Ide o medzinárodnú iniciatívu zameranú na udržanie a obnovu lesov v tropických a subtropických oblastiach. Iniciátormi boli nemecká vláda, Medzinárodná únia na ochranu prírody a prírodných zdrojov (International Union for Conservation of Nature, IUCN) a Globálne partnerstvo pre obnovu lesov a krajiny (Global Partnership on Forest and Landscape Restoration, GPFLR). Výsledkom bola dohoda, že do roku 2020 sa zalesní asi 150 miliónov hektárov pôdy.

Program globálneho zalesňovania by trval dvadsať rokov a stál by asi 130 miliárd dolárov ročne; rozvojovým krajinám by bolo navyše treba zaplatiť odškodné asi 50 miliárd za výpadky príjmov. Nemecký

príspevok by podľa percentuálneho podielu na svetovom HDP predstavoval deväť miliárd dolárov ročne.

Znie to ako veľká suma, ktorá sa však relativizuje, hneď ako si uvedomíme, že v roku 2017 hurikány len v karibskej oblasti spôsobili škody za 320 miliárd dolárov. Ak sa na obmedzenie rozsahu klimatickej zmeny nič nepodnikne, náklady sa zniekoľkonásobia. Svet po návrate hladomorov v dôsledku chýbajúcej úrody a miznutia pôdy bude svetom nútenej migrácie a násilných konfliktov.

Na záver ešte jedna poznámka: úvahy a zistenia uvedené v tomto texte nijako nesúvisia s „antropocénom“. Táto koncepcia spočíva na ľudovej múdrosti, že z „človeka“ sa stala geologická sila, ktorá trvalo vykoľajuje Zem z rovnováhy. Formy ľudského života, ktoré, ako je známe, nadobudli veľmi rozdielnu historickú a kultúrnu podobu, však v priebehu desiatok tisíc rokov existencie homo sapiens nič také nerobili.

Až globálne rozšírenie kapitalizmu zameraného na hospodársky rast, teda v historickom zmysle extrémne mladej ekonomickej formy, vyvolalo gigantické ničivé pôsobenie, pri ktorom hrozí, že sa stane systémovým. Dá sa povedať, že súčasný stav nášho sveta nevyjadruje slovo „antropocén“, ktoré vinu pripisuje ahistorickému a transkultúrnemu abstraktu „človek“ a celú tému tým odpolitizuje, ale „kapitalocén“.

Perspektíva „antropocénu“ pozná iba akýsi druh vesmírnej katastrofy, no nie zodpovedných v podobe automobilového priemyslu, kultúry hyperkonzumu, absurdne nespútanej mobility a digitálnej ekonomiky s dynamicky rastúcou spotrebou energie. Dalo by sa to vyjadriť aj parafrázou slávneho výroku Maxa Horkheimera: ak chceme hovoriť o klimatickej zmene, nemali by sme mlčať o kapitalizme. Alebo ešte jednoduchšie: kto hovorí o antropocéne, klame.

(2018)

Lod' na púšti: O minulosti a budúcnosti násilia

„Otočil som hlavu, pretože sa za mnou ozvalo slabé štrnganie. Šesť černochoch v rade za sebou sa plahočilo hore kopcom. Kráčali vzpriamene a pomaly, na hlave udržiavali malé košíky plné zeminy a cinkanie sa ozývalo do rytmu ich krokov. (...) Videl som im každé rebro, kĺby na rukách a nohách vyzerali ako uzly na povraze. Každý mal na krku železný obojok, dokopy boli spojení reťazou, ktorej oká do seba narážali a rytmicky cinkali.“¹

Táto scéna, ktorú opísal Joseph Conrad v románe *Srdce temnoty*, sa odohrala vo vrcholnom období európskeho kolonializmu, z dnešného pohľadu teda pred viac než sto rokmi.

Situácia v dnešných západných krajinách už ničím nepripomína nemilosrdnú brutálnosť, s akou sa prvé industrializované krajiny snažili zahnať hlad po surovinách, územiach a moci a ktorá vtlačila pečať celým svetadielom. Spomienky na vykorisťovanie, otroctvo a vraždenie padli za obeť demokratickej amnézii, akoby západné štáty boli vždy také ako dnes, hoci ich bohatstvo a mocenský náskok sú vystavané na vražednej histórii.

Namiesto toho sme pyšní na vynálezy, dodržiavanie a obranu ľudských práv, praktikujeme politickú korektnosť, a keď niekde v Afrike alebo Ázii ľuďom hrozí, že im občianska vojna, záplavy alebo sucho vezmú prostriedky na prežitie, humanitárne sa angažujeme. Na obranu demokracie vojensky zasahujeme, pričom prehliadame, že väčšina západných demokracií sa opiera o dejiny plné vylučovania, etnických čistiek a genocíd. Zatiaľ čo asymetrické dejiny 19. a 20. storočia sa podpísali pod

---

¹ Joseph Conrad: *Srdce temnoty*, preložil Tomáš Hučko, Bratislava 2020, s. 27.

okolnosti luxusného života západných spoločností, vzdychajú mnohé krajiny druhého a tretieho sveta pod bremenom histórie, ktorá kedysi na ne násilne doľahla. Nemálo niekdajších kolónií si nedokázalo vybudovať stabilné štátne štruktúry, o blahobyte ani nehovoriac. V mnohých štátoch dejiny vykorisťovania pokračovali v zmenených podmienkach a veľa nestabilných spoločností nemá vo výhlade zlepšenie, ale ďalší úpadok.

Globálne otepľovanie, výsledok neutíšiteľného hladu po fosilnej energii v krajinách industrializovaných ako prvých, dopadá najtvrdšie na najchudobnejšie regióny sveta; trpká irónia, ktorá je výsmechom očakávaní spravodlivejšieho života. Na nemeckej obálke tejto knihy sa nachádza poštový parník Eduard Bohlen, ktorého zvyšky už viac než sto rokov prikrýva piesok namíbijskej púšte. Zohral malú úlohu v dejinách veľkej nespravodlivosti. Piateho septembra 1909 loď uviazla v hmle na pevnine, pri pobreží krajiny nazývanej vtedy Nemecká juhozápadná Afrika. Vrak dnes leží dvesto metrov vo vnútrozemí, púšť sa prepracovala čoraz ďalej do mora. Eduard Bohlen premával do Nemeckej juhozápadnej Afriky od roku 1891 ako poštová loď na pravidelnej linke hamburskej spoločnosti Woermann. Počas likvidačnej vojny nemeckej koloniálnej administratívy proti kmeňom Herero a Nama sa zmenil na loď otrokárov.

V tejto genocídnej vojne, prvej v 20. storočí, zahynula nielen veľká časť domáceho obyvateľstva; vznikli aj koncentračné a pracovné tábory a vojnových zajatcov predávali na otrocké práce. Hneď na začiatku vojny nemecká koloniálna administratíva ponúkla juhoafrickému obchodníkovi Hewittovi 282 zajatcov, ktorých pre nedostatok lepších ubytovacích možností umiestnila na palube Eduarda Bohlena a s ktorými si nevedela rady, kým Hererovia neboli porazení. Hewitt bol touto príležitosťou nadšený a zrazil cenu z 20 mariek na hlavu pravdivým argumentom, že muži sú už beztak na mori a on nie je ochotný platiť normálnu cenu a regulárne clo za už odbavený tovar. Získal zajatcov lacnejšie a 20. januára 1904 Eduard Bohlen vyplával zo Swakopmundu do cieľovej stanice Kapské Mesto, kde muži mali pracovať v baniach.²

Hererovia začali vojnu proti nemeckej koloniálnej moci v noci z 11.

² Jan Bart Gewald: The Issue of Forced Labour in the Onjembo: German South West Africa 1904–1908, Bulletin of the Leyden Centre for the History of European Expansion, 19/1995, s. 97–104, s. 102.

na 12. januára 1904, zničili jednu železničnú trať a viaceré telegrafné linky a pri prepadoch fariem zabili 123 nemeckých mužov.³ Po bezvýsledných rokovaniach o zložení zbraní ríšska vláda v Berlíne odovzdala velenie nad nemeckými jednotkami generálporučikovi Lotharovi von Trothovi. Von Trotha sa od začiatku riadil koncepciou likvidačnej vojny, a preto sa nesnažil Hererov iba vojensky poraziť, ale po jednej z bitiek ich vytlačil do púšte Omaheke, kde obsadil vodné zdroje a svojich protivníkov jednoducho nechal zomrieť od smädu.⁴ Táto stratégia bola rovnako úspešná ako krutá. Podľa zachovaných správ vysmädnutí ľudia prerezávali hrdlá dobytku, pili jeho krv a aby získali tekutiny, žmýkali z jeho vnútorností posledné zvyšky vlahy. Napriek tomu zomreli.⁵

Vojna pokračovala aj po vyhubení Hererov: keď tam nemecké jednotky už raz boli, mali odzbrojiť a podriaďiť si aj ďalší z kmeňov, Namov. Namovia si na rozdiel od Hererov netrúfli na otvorenú bitku, ale zvolili taktiku gerilového boja, ktorý koloniálnemu vojsku spôsoboval obrovské problémy, takže siahlo po opatreniach, ktoré sa mali počas vražedného 20. storočia použiť ešte často: v snahe odrezat' bojovníkov od zázemia Nemci povraždili ženy a deti, alebo ich napchali do koncentračných táborov.

Násilie prepukáva pod tlakom konať a vyžaduje si úspechy. Ak sa nedostavia, treba vymyslieť nové násilné prostriedky, ktoré, pokiaľ sa ukážu byť efektívne, sa aplikujú znovu a znovu. A násilie je inovatívne – vytvára nové prostriedky a nové pomery. Nemecká koloniálna armáda napriek tomu dokázala Namov poraziť až o tri desaťročia neskôr. Koncentračné tábory, mimochodom, neboli všetky pod štátnym dozorom. Vlastné tábory nútenej práce prevádzkovali aj súkromné spoločnosti ako Woermann.⁶

Táto likvidačná vojna nebola iba príkladom nemilosrdnosti koloniálnej moci, ale aj vzorom pre budúce genocídy – svojím úmyslom úplného vyhladenia, tábormi, stratégiou zabíjania prácou. To všetko sa vtedy ešte

³ Medardus Brehl: Vernichtung der Herero. Diskurse der Gewalt in der deutschen Kolonialliteratur, München 2007, s. 96.

⁴ Tamže, s. 98.

⁵ Jürgen Zimmerer: Krieg, KZ und Völkermord in Südwestafrika, in: Jürgen Zimmerer und Joachim Zeller (eds.), Völkermord in Deutsch-Südwestafrika. Der Kolonialkrieg (1904–1908) in Namibia und seine Folgen, Berlin 2003, s. 52.

⁶ Tamže, s. 54n.

dalo prezentovať ako úspešný príbeh. Oddelenie pre vojenskú históriu I pri Hlavnom generálnom štábe v roku 1907 pyšne informovalo, že „nijaká námaha, nijaké strádanie“ nie sú priveľké, „ak nepriateľ bude zbavený posledných zvyškov odbojnosti; vliekol sa ako zver uštvaná na smrť od jedného napájadla k druhému, až kým sa bezvládný nestal obeťou prírody svojej vlastnej krajiny. Suchá Omaheka mala dokončiť to, čo začali nemecké zbrane: vyhubenie národa Hererov“.⁷ To bolo pred sto rokmi. Odvtedy sa zmenili formy násilia a ešte väčší spôsob, akým sa o ňom hovorí. Západ sa utieka k násiliu voči iným štátom už len vo výnimočných prípadoch. Dnešné vojny sú podniky, kde sú úkony poprepávané dlhými reťazcami a mnohými aktérmi, násilie sa deleguje, transformuje a stáva sa neviditeľným. Vojny 21. storočia už nie sú hrdinské a vyzerajú, akoby sa viedli s nechutou. A hovoriť pyšne o vyhubení národov už po holokauste nie je možné.

Eduard Bohlen dnes hrdzavie v piesku a z pohľadu historika 22. storočia sa možno bude celý západný spoločenský model so všetkými výdobytkami demokracie, práv a slobôd, liberálnosti, kultúry a umenia javiť podobne stroskotaný a nemiestny ako otrokárska loď plávajúca púšťou, ako zvláštny cudzorodý prvok z *iného* sveta. Pravda, pokiaľ v 22. storočí ešte budú historici.

Tento spoločenský model, akokoľvek nemilosrdne víťazným sa dvestopäťdesiat rokov javil, naráža práve dnes – keď na atraktívnu opojnosť životného štandardu s autom, televízormi s plochou obrazovkou a ďalekými cestami nalákal aj komunistické a ešte nedávno komunistické krajiny – na hranice svojho fungovania, s ktorými v takýchto dôsledkoch sotva niekto rátal. Emisie produkované hladom po energii v priemyselných a čoraz viac aj v rozvojových krajinách hrozia vykoľajit' klímu z rytmu. Následky sú viditeľné už dnes a do budúcnosti nepredvídateľné. Isté je len, že bezmedzné čerpanie fosílnych energií nemôže pokračovať do nekonečna, respektíve že tento koniec nebude diktovaný vyschnutím zdrojov, ako sa dlho predpokladalo, ale neovládateľnosťou následkov ich spaľovania.

Západný model nenarazí na hranice len preto, lebo klimatické dôsledky vypúšťaných škodlivých látok sa od prahovej hodnoty oteplenia približne o dva stupne stanú nekontrolovateľnými, ale aj preto, že

⁷ Tamže, s. 45.